

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Culturele benadering als startpunt voor een zinvol debat over Europa

De christendemocratie verzuimt een politieke verbinding aan te brengen tussen Europa en noties die hun fundament vinden in cultuur, religie, ethiek en filosofie. Voor een zinvol debat over Europa is het noodzakelijk om een culturele benadering als startpunt te nemen, in plaats van een economische. Dat vraagt verdieping van kennis van de Europese geschiedenis, en belangstelling voor de actuele culturele ontwikkelingen in Europa en de hedendaagse rol van elites..

door *Rob van de Beeten*

De auteur is advocaat en oud-Eerste Kamerlid namens het CDA.

WIE ZOEKT NAAR DE ZIEL VAN EUROPA en het rapport van het Strategisch Beraad uit 2012 opslaat, komt bedrogen uit. De kernzin van de bescheiden paragraaf hierover luidt: ‘Het ideaal van de grondleggers van de Europese Unie is echter onverminderd actueel: laat de Europese volken niet strijden, maar in vrede samenwerken in een sterke, geïntegreerde economie.’¹ Wie zoekt naar de ziel van Europa en zijn oor te luisteren legt bij de voorzitter van de CDA-Tweede Kamerfractie hoort niet veel beter. Neem Buma’s ‘zesde principe’: ‘Wij staan vooraan in Europa, om onze economie en onze werkgelegenheid te versterken. Maar we trekken een grens als het gaat om ongebreidelde uitbreiding van Europa, om arbeidsmigranten die werken onder ons minimumloon.’²

Nu kan men deze inleidende opmerkingen afdoen met de boutade dat de economie nu eenmaal bepalend is voor het bestaan van mensen. Dat klinkt dan als Karl Marx: de onderbouw – de economische verhoudingen –

bepaalt de bovenbouw: sociale verhoudingen, politiek, religie en cultuur. Voor een christendemocraat geen aangename gedachte.

Niettemin is het een benadering van Europa die verklaarbaar is op grond van de naoorlogse geschiedenis. De beste illustratie in persona is wellicht de voormalige voorzitter van de Europese Commissie, Jacques Delors. Hij gaf leiding aan de Commissie tussen 1985 en 1995, en bracht na jarenlange stilstand de integratie weer in beweging door het Witboek interne markt. Dit mondde uit in een grootscheeps wetgevingsprogramma om daadwerkelijk op alle terreinen van de economie de ene, interne markt tot stand te brengen. Al in de laatste jaren van zijn voorzitterschap onderkende Delors echter dat dit volstrekt onvoldoende was om Europa te funderen. Tijdens de bijeenkomst van het Katholieke Lekenforum in Brussel in 1992 zei Delors: ‘Als we er niet in slagen om Europa weer een ziel te geven, zullen we de slag om Europa verliezen. Want veel meer dan vroeger staan we voor morele en politieke keuzes. In die keuzes zullen kerk en godsdienst weer een grote rol spelen.’ Het heeft iets tragisch dat de man die dit inzag tegelijkertijd de stoot gaf tot een ontwikkeling waarin – mede onder invloed van het liberaliserings- en vrijemarktdenken van de Chicago-school onder de economen en hun aanhangers onder politici, zoals Reagan en Thatcher – die morele keuzes volledig werden genegeerd, uitlopend op de crises van de internetbubbel in 2000 en de financiële die in 2008 uitbrak. Het heeft ook iets tragisch dat een politieke beweging als de christendemocratie het vermogen mist om een politieke verbinding aan te brengen tussen Europa en noties die hun fundament vinden in de bovenbouw van religie, ethiek, filosofie en de cultuur.³

ECONOMIE ALS DRIJFVEER

Hoe is te verklaren dat de economie zo’n overheersende drijfveer is geworden in de Europese politiek? Waar komt de gedachte vandaan dat de economische samenwerking voorop moet staan? Die gedachte stamt rechtstreeks uit de functionalistische integratietheorie waarvan met name Jean Monnet zich bediende toen hij het initiatief nam tot de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal in 1952. Enerzijds waren kolen en staal grondstoffen die direct dienstbaar werden gemaakt aan de oorlogvoering in de twintigste eeuw, en anderzijds vormden zij de basis voor economische groei, werkgelegenheid en welvaart. Door de productie en handel onder regie te brengen van een Europese autoriteit zouden om te beginnen de nationale regeringen niet langer de vrijheid hebben de oorlogsindustrie ermee te voeden. In de tweede plaats verwachtte Monnet dat door economische samenwerking vanzelf een politieke integratie zou

plaatsvinden, uitmondend in een politieke unie. Dezelfde functionalistische theorie is vervolgens ook toegepast in het concept van de interne markt – de vrijheid van verkeer voor personen, goederen, diensten en kapitaal – en atoomenergie. Sinds 1952 heeft dus het accent gelegen op economische integratie.

Met name het concept van de interne markt bracht bovendien mee dat niet zozeer regulering van markten, als wel de handelsvrijheid voorop kwam te staan. Alhoewel de keuze voor handelsvrijheid natuurlijk evengoed een politiek-ideologisch concept is, vergt regulering in veel sterkere mate een politiek proces van geven en nemen, keuzes maken en belangen afwegen. Bij gebrek aan juist politieke integratie kwam dus ook de economische integratie als vanzelf in het vaarwater van het economisch liberalisme. Aangezien echter vrijwel elke lidstaat flink wat regulering kende toen de vorming van de interne Europese markt op stoom kwam, moesten de lidstaten kiezen tussen liberalisering en harmonisatie van bestaande regels. In feite deed men in de jaren tachtig en negentig beide. Grote staatsmonopolies werden ontmanteld en geprivatiseerd, nationale en Europese kartels aangepakt; en waar regels niet opgeheven konden worden, werden ze zo aangepast dat er geen nationaal beschermde markten bleven bestaan. Dat proces van harmonisatie van regels gaat intussen nog steeds door en heeft inmiddels een eigen, problematische dynamiek gekregen. Een voorbeeld: het axioma dat verschillen in erfrecht of huwelijksvermogensrecht burgers ervan zouden weerhouden een baan in een andere lidstaat te zoeken, dwingt in het harmonisatiedenken tot aanpassing van nationale wetten op die terreinen. Het versterkt het beeld dat Europa voortdurend regels over de lidstaten uitstrooit. Op zichzelf is dat maar ten dele waar: als er geen nationale regels bestonden, was die Europese harmonisatie niet nodig. Even waar is dat Europa zich met regels bezighoudt die gewoon aan de lidstaten kunnen worden overgelaten. Het Verdrag van Maastricht bevatte dankzij de inzet destijds van Lubbers en Van den Broek als basisregel voor de Europese Unie het subsidiariteitsbeginsel: Europa houdt zich alleen bezig met onderwerpen die niet door de lidstaten kunnen worden geregeld. Dat principe werkt echter niet, zoals het voorbeeld van het erfrecht laat zien. Dit is geen uiting van *te veel* Europa, maar van een *verkeerd* Europa – vooral een Europa waarin de cultuur ontbreekt.

CULTURELE WORTELS

Speelde de culturele factor dan geen enkele rol gedurende de zes decennia Europese integratie? Op een bepaalde manier wel en het was zelfs een belangrijke rol, namelijk in de vorm van de Oost-West-tegenstelling. Al vanaf

de vestiging van de Sovjet-Unie vormden het communisme en het Russisch imperialisme een antipode voor het christelijke, democratische, rechtstatelijke en – zo men wil⁴ – kapitalistische Europa. Het is paradoxaal dat deze antipode West-Europa na de Tweede Wereldoorlog in zekere zin zijn identiteit gaf en daarmee ook bijdroeg aan de identiteit van de Europese Unie als instituut waarin de samenwerking en integratie gestalte kreeg. Even paradoxaal is dat juist in die ideologische aspecten meer culturele elementen te herkennen waren dan economische: democratie en mensenrechten (burgerlijke rechten en vrijheden, zoals individuele vrijheid van expressie en vrijheid van godsdienst), rechtsstaat en rechtszekerheid (een staat gebonden aan het recht, respect voor minderheden), solidariteit in de vorm van sociale zekerheid (grotendeels gedragen door werkgevers en werknemers in plaats van door de staat), veelvormige kunstuitingen (gesteund door de overheid, niet eraan onderworpen).

De val van de Muur symboliseert niet alleen het einde van een maatschappijmodel dat door de meeste burgers van Midden- en Oost-Europa werd verworpen, maar ook het moment waarop de identiteit van West-Europa niet langer vanzelf sprak. In de politieke verhoudingen tussen de gevestigde partijen viel een ijkpunt weg.⁵ Ook de culturele verbondenheid van het christendom met die naoorlogse West-Europese identiteit raakte in het ongereede: los van de invloed van secularisering, verloor het christendom een deel van zijn vanzelfsprekendheid in het wereldbeeld van vele Europeanen door het wegvallen van de atheïstische antipode. Wat resteerde was vooral het economische model.

Wie op zoek wil naar de ziel van Europa, zal op zoek moeten naar de culturele wortels van ons continent en oog moeten hebben voor de culturele

Wie op zoek wil naar de ziel van Europa, zal op zoek moeten naar de culturele wortels van ons continent en oog moeten hebben voor de culturele fenomenen van vandaag

fenomenen van vandaag. Met opzet spreek ik over de *wil* om op zoek te gaan naar de ziel van Europa. Die zoektocht vooronderstelt onvrede met de wijze waarop nu over Europa wordt gesproken, de manier waarop politici met Europa omgaan. Het vooronderstelt ook een zekere onbevangenheid. De laatste decennia is ieder debat over Europese cultuur en identiteit versmald:

in de jaren zestig, zeventig en tachtig door kritiek van de babyboomers op kapitalisme en neokolonialisme; in de decennia daarna door de integratie van migranten en de onrust over de culturele invloed van de islam. Kenmerkend voor beide fenomenen is onzekerheid en gebrek aan zelfbewust-

zijn wanneer het gaat om de waarde, betekenis en kracht van de Europese cultuur. De economische opkomst van landen als China, India en Brazilië dreigt in dit decennium en in volgende decennia eenzelfde effect op te roepen: de verkleining van het aandeel in de wereldhandel en in het mondiaal bruto product lijkt te worden vertaald in gevoelens van onveiligheid, bestaansonzekerheid en een notie dat Europa's toekomst achter ons ligt. Intussen is – voor wie het wil zien – de invloed van de Europese cultuur verbazingwekkend groot. Het veronderstelt verder een onbevangenheid wanneer het gaat om religie en kerk. Dat is in Nederland of een laïcistisch land als Frankrijk niet gemakkelijk, al was het maar omdat een deel van de culturele elite zijn identiteit ontleent aan juist een afwijzing van religie en kerk; in zijn ogen ligt de toekomst van religie en kerk achter ons.

DE INVLOED VAN DE EUROPESE CULTUUR

Laten we daarom inderdaad eens omkijken en wat verder teruggaan in de geschiedenis dan de oorlogservaringen van de founding fathers van de Europese integratie. In feite deelden al de oprichters van de Europese instituties in de jaren veertig en vijftig behalve die oorlogservaringen ook het bewustzijn van een Europese cultuur. Zeker, de meesten waren nationale politici en stonden in een traditie van natievorming, staatsvorming en de politieke vertaling ervan in een nationale staat. Alle drie zijn echter verschijnselen van recente datum, minder dan twee eeuwen oud. Zelfs het Franse koninkrijk ten tijde van Lodewijk XIV en het Britse ten tijde van George III waren geen nationale staten zoals wij die kennen. In Frankrijk is men pas in de negentiende eeuw het Frans als nationale taal gaan voeren. Pas Napoleon vestigde daadwerkelijk staatsgezag in alle delen van het land. In Nederland was ten tijde van de vorming van het Koninkrijk in 1815 het Frans de voertaal van de maatschappelijke en politieke elite; de rest van de bevolking sprak Dietse dialecten.⁶ Het moderne staatsbegrip, de idee van de natie, en de combinatie van die twee, zijn alle producten van Europese filosofen, letterkundigen, componisten, onderwijzers, juristen en staatslieden die elkaar vanuit alle delen van het continent beïnvloedden en inspireerden.⁷ Wie zich verdiept in kunst en cultuur, kan ook tot geen ander inzicht komen dan dat de wederzijdse beïnvloeding zelfs al in de middeleeuwen over grote afstanden heen reikte. Niet voor niets laten de culturele hoofdstromingen zich vatten in aanduidingen die het hele Europese continent bestrijken: renaissance, barok, romantiek enzovoort.

De betekenis van christendom en kerk daarin is groot. Niet alleen vormden kerken en kloosters vanouds de centra van cultuur en intellectueel leven, maar ook in de tegenkrachten die zij opriepen vormden godsdienst en de institutio-

nele verschijningsvormen ervan eerder een cultuurscheppende dan een bestrijdende kracht. Dat geldt ook voor wezenlijke noties als de waardigheid van de mens, mensenrechten en de rechtsstaat. Zo is de handel in en het houden van slaven met aan religie en recht ontleende argumenten voor het eerst vanuit het christendom consequent afgewezen en bestreden.⁸ En ook al schikten de institutionele kerken zich doorgaans naar de koloniale regimes van Europese imperia, de werkers in missie en zending in Afrika, Latijns-Amerika en Azië hadden respect voor de menselijke waardigheid en emancipatie als uitgangspunt en doel, in de praktijk vaak met meer respect voor de lokale cultuur

*Tot op de dag van vandaag
beïnvloedt de Europese cultuur
grote delen van de wereld*

dan uit de staatkundige beschrijving van het kolonialisme blijkt.

Tot op de dag van vandaag beïnvloedt de Europese cultuur grote delen van de wereld. De nationale staat is een exportproduct dat ook los van de vroegere koloniale ver-

houdingen de wereld tot in de verre toekomst zal bepalen, terwijl Europa zelf zich intussen ontwikkelt in een richting die opnieuw model kan staan, maar dan voor regionale samenwerking elders in de wereld.

BESLUIT

Voor een zinvol debat over Europa is het dus noodzakelijk deze culturele benadering als startpunt te nemen. Dat vraagt verdieping van kennis van de Europese geschiedenis, zowel in alle verscheidenheid – lokale, regionale en nationale eigenaardigheden – als in de vele overeenkomsten, verbanden en samenhangen. Dat vraagt ook belangstelling voor de actuele culturele ontwikkelingen in Europa en de hedendaagse rol van elites. Het vraagt ook om een andere houding tegenover religie, kerken, kunsten, onderwijs en wetenschap.⁹

De christendemocratie heeft in ons land wellicht weer toekomst als zij aansluiting zoekt bij de culturele wortels van Europa en zich niet verliest in een louter economische benadering waarmee zij zich niet onderscheidt van (laat staan verheft boven) andere politieke partijen. Een jaar voor de volgende Europese verkiezingen is dit dus de prangende vraag: gaat het CDA op zoek naar de ziel van Europa?

Noten

1 CDA Strategisch Beraad 2012, *Kiezen en Verbinden. Politieke visie vanuit het radicale midden*. Den Haag: CDA, 2012, p. 25.

2 Zie www.cda.nl/fileadmin/CDA/Actueel/Speech_buma_cda_congres_1-6-2013.pdf.

3 Waarin zij zich overigens niet bijzonder negatief onderscheidt van andere

- politieke partijen in Nederland.
- 4 De term ‘kapitalisme’ tracht ik persoonlijk te vermijden, omdat accumulatie van kapitaal niet kenmerkend is voor onze economie; kenmerkend is vrij ondernemerschap in combinatie met technisch en organisatorisch vermogen. In termen van economische ordening ligt hierin voor de christendemocratie een belangrijk aangrijpingspunt om zich te bevrijden van de dichotomie staatsmarkt, meer dan in de vrijblijvende uitspraken over ‘de samenleving’ of het maatschappelijk middenveld.
 - 5 In een gesprek met – inmiddels – SPD-lijsttrekker Steinbrück signaleert Helmut Schmidt dit fenomeen wanneer hij erop wijst dat de Duitse christendemocratie niet langer kon gebruikmaken van de suggestie dat de sociaaldemocratie en de Sovjet-Unie verwant zijn; zie Helmut Schmidt en Peer Steinbrück, *Zug um Zug*. Hamburg: Hoffman und Campe Verlag, 2012, pp. 130-131. Omgekeerd betekende dit uiteraard ook dat de verhouding van de SPD tot CDU en CSU wijzigde.
 - 6 De vorming van het Koninkrijk en zijn grenzen was bovendien het product van Europese machtspolitiek, niet van een door het volk gedragen ideaal. Het had niet veel gescheeld of de Koning van Denemarken had het grondgebied van de Republiek der Verenigde Nederlanden als tsaristische beloning toegewezen gekregen; zie Adam Zamoyski, *Rites of peace. The fall of Napoleon & the Congress of Vienna*. Londen: Harper Perennial, 2007, p. 414 e.v.
 - 7 In zijn biografie *Richard Wagner* beschrijft Hans Mayer hoe de componist tot de uitwerking van *Die Meistersinger von Nürnberg* kwam tijdens zijn verblijf in Venetië en Parijs. De slotrede van Hans Sachs, waarin deze de Duitse kunst als de kern van ‘Deutschtum’ bezingt, is in Parijs tot stand gebracht... Opvallend is ook dat voor Wagner niet de vestiging van een Duitse staat het belangrijkste was, maar de ontwikkeling van Duitse kunst. Hans Mayer, *Richard Wagner*. Haarlem: J.H. Gottmer, 1988, p. 127 e.v.
 - 8 Zie de prachtige biografie van de huidige Britse minister van Buitenlandse Zaken: William Hague, *William Wilberforce. The life of the great anti-slave trade campaigner*. Londen: Harper Perennial, 2008. Zie voor een uitvoerige historisch-intellectuele beschrijving: Arnold Angenent, *Toleranz und Gewalt. Das Christentum zwischen Bibel und Schwert*. Münster: Aschendorff, 2009.
 - 9 In talen als het Duits en het Frans omvat cultuur niet alleen kunst in de ruimste zin van het woord, maar ook onderwijs en wetenschap. In sociologische zin vormen religies en kerken al evenzeer een integraal bestanddeel van een cultuur.